

Čím dále životní úkazy národu některého
k prvním momentům a tahům uvádíme,
tím jednodušší se nám ukazují, tím
pochoptelnější...

KAREL SLAVOJ AMERLING

Ústní i písemní pronešení stává se
prostředkem znamení.
Znamení jest předmět, jehož uzřením
nebo slyšením osvědomění
jiného předmětu vzniká...
Tré věci pozorovati sluší:
znamení, znamenáné a spojení znamenáného
se znamením, čemuž
význam (Bedeutung) díme.
Nauka o znameních (sémiotika)
učí buď' slušná znamení vymýšleti,
nebo v znameních sličného významu
domakávati se...

ANTONÍN MAREK

Úvodem

Národní obrození, období, ve kterém byly kladeny základy novodobé české kultury, dodnes patří k těm, která nejvíce přitahují naši pozornost, lákají ke kladení otázek a k hledání odpovědí. Čas dětství naší kultury pomínul, neztratily však aktuálnost návraty k němu, ať již jednoznačně účelové, hledající v okamžiku dávného zrodu podnět či oporu pro přítomnost, nebo návraty poznávací.

Odborná literatura, která se národním obrozením zabývá, je již téměř nepřehledná. Na tomto poli se stýkají obecné práce o dějinách kultury, práce historické, jazykovědné, literárněhistorické i literárněteoretické, studie z dějin jednotlivých vědních oborů, dějiny a teorie umění, filozofie i estetika, etnografie aj. Jednotlivé vědní disciplíny už ani bohužel nestačí mít dobrý přehled o výsledcích bádání svých sousedů, vždyť někdy bývá kromobyčejně náročné projít celou literaturou i v rámci oboru jediného (a k takovým oborům rozhodně patří literární věda). Hned na počátku se tak vnučuje skeptická otázka, zda vůbec má smysl přidávat k té nekonečné řadě knih, knížek, studií větších i menších – obrozensky řečeno – svůj „okus“. Jsou vůbec v té tak křížem krážem prochozené krajině ještě nějaká „bílá místa“? Nestačilo ukojit vlastní potřebu návratu pouhým studiem všeho, co už bylo řečeno jinde a jindy?

Příznám se bez rozpaků, že podobného vnitřního sváru jsem byl ušetřen, zaujal mě totiž hned zkraje problém, který se zdál být – jakkoliv stál v samém jádru problémového komplexu „národního obrození“ – dosud nedořešený. Na konci putování – a slušelo by se napsat slovo konec v uvozovkách – jsem již mohl říci, že jsem sice cestoval s nepřehledným množstvím průvodců a rádců (bez nichž by se cesta vůbec nedala podniknout), ale že jsem přesto nepřišel o pocity vzrušení, nejistoty a často i svého druhu bázně, které pout bílými místy nabízí.

Kladla-li se v minulosti otázka podstaty národního obrození, dále se tak obvykle v souvislosti s otázkou celkového smyslu a rázu českého dějinného vývoje. Sám pojem obrození, který dnes vnímáme jako bezpříznakový, býval kamenem sváru, prosazoval se nesnadno proti pojmům „znovuzrození“, „národní renesance“, „vzkříšení“. Ve sporu kolem tohoto bodu se vyhraňovaly protikladné mezní postoje. Na jedné straně se české národní obrození zdálo čímsi až zázračným (do hry

vstupovaly i sakrální asociace spjaté s představou „vzkříšení“) a téměř nepravděpodobným. Na straně druhé se prosazovalo pojetí chápající české obrození jako prostou součást národního vývoje, jež došlo až ke krajní formulaci, že české obrození je jen součástí „obrození“ evropského – ať již s kladnými důsledky pro hodnocení jednotlivých oblastí české kultury (tehdejší literární aj. díla plně odpovídají historickým podmínkám, za kterých vznikla, stejně jako jim odpovídají literární díla jiných evropských národů), nebo – a to častěji – s důsledky zápornými (české obrození je vůči evropskému „obrození“ opožděné). Přitom však obě teze nebyly zdaleka tak nesmiřitelné, jak se na první pohled zdálo, a dnes – když se otupily krajnosti formulací – se již vlastně obecně uznává, že české národní obrození má svou stránku celoevropskou, že nutně patří do celkového vývoje evropského, je součástí historických procesů rozrušujících v Evropě monolit feudálního řádu, ale že přitom má i svou stránku zvláštní, v pravém smyslu slova obrozenskou, která ho z tohoto procesu zpočátku vyděluje, a ta je dána neplynulostí, narušením českého národního vývoje.

Tato podvojnost však někdy svádí k představě, jako by „obrození“ a „celoevropská“ složka tohoto období národních dějin existovaly tak či onak vedle sebe, jako dva do určité míry nezávislé živly, dvě síly obrácené přímo protichůdným směrem. Ono „ve vlastním slova smyslu obrozenské“ se pak jeví jako prostá obnova plně fungujícího kulturního organismu, jako navázání přerušené tradice, tedy trochu zjednodušeně řečeno jako tvorba „starého“, zatímco naproti tomu všechno „nové“ se nahlíží z hlediska širšího evropského vývoje. Podobný řez nejspíše není šťastný. Téměř všechno, co cítíme jako příznačné pro českou obrozenskou kulturu, nevzniklo navázáním na tradici, ale mnohem složitějším vztahem, jímž bylo samo navázání výslovně sice zdůrazňováno, zatímco vnitřně byl naplňován rozchod s minulostí. Obdobně i zřejmá souvislost tehdejší české literatury, umění, ba kulturní produkce jako celku s Evropou je „obrozenstvím“ poznamenána – ať již se to projevuje na vývojové ose (české „zpoždění“) nebo na tvaru českých kulturních projevů. Všechno napovídá tomu, že to, co tak opatrně a zatím intuitivně nazýváme „obrození“ české kultury první poloviny 19. století, je tvorbou nového, nikoliv obnovou starého a že společné zákonitosti evropského vývoje se u nás prosazují nejen později, ale především jinak.

Za těchto okolností se pak dostává do popředí otázka, znamená-li ono tušené „jinak“ takovou odlišnost, jež by nás opravňovala

k vyčlenění „obrozenské kultury“ jako zvláštního kulturního typu, jehož jednotlivé prvky sice samy o sobě pro něj nutně charakteristické být nemusí, který však v celku nemůže být prostě odvozen z poznání zákonitostí kulturního vývoje velkých evropských národů. Při takovém vymezení problémů vyvstala také nutnost vlastní cesty k pramenům, potřeba seznámit se s nimi v co největší úplnosti, excerpovat (v některých případech jsme mohli použít i cenného materiálu lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český AV), třídit a hierarchizovat shromážděný materiál a pokusit se za zdánlivou rozmanitost jednotlivých kulturních projevů vysledovat obecné společné obrysy „typu“...

Zajímá mě typ kultury – a jedině v tomto smyslu hodlám termínu „obrozenská kultura“ používat –, který byl v tomto období, tedy především v té jeho části, kterou tradičně označujeme jako „období jungmannovské“, „vlastní období obrozenské“ nebo „vrcholné období národního obrození“, postupně budován – ale přitom již i rozrušován. Už proto ho nebudeme a ani nemůžeme pojímat staticky, jeho „stálost“ je relativní, nikdy není prostě „jsoucí“, vždy je souběžně „utvářen“ a „rozbíjen“. Budeme ho tedy sledovat ve vývoji, v jevech, v nichž přetrvává, i v těch, kde ustupuje. I za zdánlivou „totožnost“ některých jevů časově od sebe vzdálených bude nevyhnutelné se ptát, neskrývá-li se za nimi zásadní proměna jejich sociálních funkcí.

Opakujeme ještě jednou, že soustředění k otázce české obrozenské kultury jako typu nijak neznamená popření souvislosti českého a evropského historického vývoje: dějiny jsou – ať chceme či nechceme – jen jedny. Jde však o to, upozornit na větší složitost tohoto vztahu, než se někdy připouští, na jeho podstatnou zprostředkovatelskou specifickými českými podmínkami: narušená plynulost českého kulturního vývoje, rozbití národní sociální struktury, vytlačení češtiny němčinou z nejdůležitějších funkcí intrakulturní komunikace a vytváření novodobé české kultury uvnitř kultury jiné – jazykově německé, její budování nikoliv jako navazující kultury, ale jako kultury zakládající atd. Analogické jevy v evropských kulturách jsou někdy obdobné výlučně na povrchu a konfrontace, jakkoliv třeba pro nás lichotivá, nemíří k podstatě: pod stejnou formou se skrývá často zcela odlišná sociální potřeba, jev, který je jinde na kulturní periférii, u nás stane blízko samého kulturního centra. Ovšem specifčnost naší souvislosti s vývojovým pohybem celé evropské kultury zdaleka není pouze záležitostí českou. Tiše tu předpokládám, že postžení

typu české obrozenské kultury ledacos napoví o zvláštnostech obrozenských kultur jiných národů, které stály v 19. století (někdy i později) v obdobné historické situaci. A to je širší kontext, který cítím pro poznání české kultury poloviny minulého věku – shodně s řadou nedávných českých prací historických – jako zvláště důležitý a v budoucnu bych se mu rád důkladněji věnoval.

Možná bude předložený výklad nezvyklý. Postup od konkrétního k obecnému a zákonitému, od jednotlivých kulturních jevů ke kulturnímu typu vyžadoval také věrohodně dokládat přesvědčení, kterého jsem zpracováním materiálu dosáhl, ukázat, že jednotlivá tvrzení se nerodí z badatelské svévole. Už proto jsem cítil nezbytnost nepřekročit hranice podání odborného, jakkoliv co možná zpřístupnělého. Neměl jsem tedy v úmyslu některé čtenáře odradit, jsem prostě přesvědčen, že opustit zcela tuto hranici by znamenalo znejasnění postoje, výkladu, ale i samého předmětu: zvláštní povahy obrozenské kultury. Přistoupit na takové riziko by znamenalo popřít sám důvod k napsání této práce. Proto nezbude než poprosit čtenáře, aby přijal jednostranně vnucená pravidla a následoval autora s jistotou trpělivostí po stezce, na níž někdy až příliš pracně bude hledat rovnováhu mezi potřebou dobrat se syntézy a analytickými sondami, které pro ni shromažďují dokladový materiál. Rytmus výkladu se nutně bude proměňovat mezi rychlejším rytmem povšechnějších pasáží doprovázených citáty (v žádném případě tu nejde o jejich prostý okomentovaný ilustrační svod, ale o zlomek podkladu všech našich tvrzení, jenž by měl doložit, že myšlenka tu není plodem odvážného přání, ale pokorného studia pramenů) k pomalejšímu výkladu analytickému, hlouběji pohrouženému do poměrně úzkého okruhu problémů. Téměř každá kapitola obsahuje takové konkrétní analytické jádro (vztah květomluvy a kultury, hierarchie hodnocení jazyků, panteon Slávy dcery, Amerlingova Budeč, vlastenecká jména, Jungmannovy odborné překlady aj.). Nejednou jsou zpracovány i odlišnou technikou (matematická teorie relace, teorie překladu, literárněteoretický rozbor textu aj.). Ve svých závěrech se však každá z těchto sond vrací zpět k výsledkům obecnější povahy.

Tuto podvojnost syntetizujícího a analytického postoje na jiné rovině opakuje i kompozice celé práce. V prvním oddílu nám půjde – obrazně řečeno – o postižení „tvarosloví“ české obrozenské kultury, totiž základních příznačných rysů českého obrozenského kulturního typu. Druhá část bude zaměřena k jeho „pojmosloví“, k několika

vybraným nejmenším jednotkám „obrozenského myšlení“ – nebylo-li zbytky, označovali jsme je z nedostatku lepšího označení místy záhadně jako „ideogramy“ – k pojmu „vlasti“, „národa“, „středu“ aj.

V jistém smyslu bude snad náš pohled demystifikační, alespoň v té míře, v jaké je demystifikační pohled na začátek jako na začátek. Avšak je naším přáním, aby i za žánrem vnuceným autorovým odstupem a snad i za jeho přeintelektualizovanou shovívavostí bylo dobře čitelné čiré dojetí, okouzlení a možná trochu nostalgický smutek...

Zhruba tato slova uváděla před deseti lety první vydání této knihy v nakladatelství Československý spisovatel. Těch deset let je dlouhá doba a neskutečně mnoho se během ní změnilo: zápasil jsem proto přirozeně zpočátku s nutkáním rozhodným a zásadním způsobem alespoň těch pár zahajujících stránek zcela přepsat. Ale pak jsem se této myšlenky vzdal, i když osnova úvodu byla diktována tehdejší potřebou obhájit sám fakt, že práce byla napsána a jak byla napsána, že je sice teoretická, ale nijak to nemá znamenat, že by nedejbuh byla ahistorická. Usoudil jsem, že i úvod patří k tehdejší knize a že je ho zapotřebí alespoň v podstatné části zachovat, tak jako je třeba zachovat vlastní text monografie.

Rozhodl jsem se zásahy do původního znění omezit jen na nejn nutnější nápravy těch několika míst, která výslovně volala po stylistickém dotažení, po opravě chyby, ať již tiskové či věcné, jež při korekturách prvního vydání unikla. Naopak rád a ochotně jsem doplnil literaturu o tituly, které v posledním desetiletí vyšly a které vnímám jako bezprostřední součást a rozvinutí kontextu, v němž moje práce před deseti lety stanula.

Vyhověl jsem nicméně přání nakladatelství a rozšířil knížku o další oddíl, oddíl Paradoxy, i za tu cenu, že se její dvojčlenná kompozice proměnila v kompozici triadickou (shrnující kratičky Závěr z prvního vydání se pak ovšem ukázal být nadbytečný – poněkud nadbytečný byl ostatně i tehdy, před deseti lety). Objevily se tu nově dvě kapitoly opírající se o studie z let osmdesátých, které dodatečně doplnily celkový obraz výkladu typu obrozenské kultury o nová, ale myslím důležitá témata, a já uznal nakonec, že bude spravedlivé je zařadit.

Ještě jednu věc se sluší nyní po letech napravit. V prvním vydání jsem se vyhnul všem přímým upozorněním na metodologické souvislosti, v nichž se práce pohybuje (také příliš prozrazující moto z Antonína Marka se nakonec v knížce neobjevilo, takže je sem se zadostiučiněním dodávám teprve nyní).

Dále jsem, s vědomím, že bych nemohl uvést všechna jména, která bych považoval za nutné zmínit při obvyklém díkůvzdání mladšího badatele starším kolegům a předchůdcům, pominul i tuto povinnost, která přirozeně není jen povinností rituální, konvenční. Rád bych alespoň dodatečně připomenul Felixe Vodičku, který pro mne objevil literaturu 19. století jako pozoruhodný obor, Mojmíra Otrubu, jenž mě fascinoval metodologickou objevností, Jaroslavu Janáčkovou, vždycky inspirativní svou schopností chápat jejího čtení, a Alexandra Sticha... jenže jak stručně vyslovit to, čím mě okouzloval a okouzluje Saša Stich?

S knížkou pro mne budou také osobně provždy spojena jména další – Jaroslava Kolára, který mě společně s Mojmírem Otrubou povzbudil ve chvílích skepse nad hotovým rukopisem, Miroslava Drozdy, jenž Znamení zrodu po jeho vydání věnoval rozsáhlou studii a přednesl ji na jednom z bytových seminářů tzv. Medvěďářů. A nemohu pominout Václava Kubína, který mou práci v Československém spisovateli nejen redigoval, ale také po stránce strategicko-taktické učinil všechno pro to, aby směla vyjít.

Pár jmen za mnohé. Knížka prostě nevznikala ve vzduchoprázdnu a nezůstala solitérem. Z odstupe let se ukazuje, že byla jen částí v společném úsilí historiků, literárních historiků a uměnovědců, kteří se pokoušeli uniknout ideologickému diktátu doby soustředěnou mezioborovou analýzou zdánlivě neaktuálního 19. století, aby nad ním odpovídali na otázku: kdo jsme a kam jdeme.

Připomeňme si, že nádherným plodem těchto spontánních snah byl po celá léta osmdesátá pozoruhodně svobodný prostor „plzeňských konferencí“.